

Літопис подій

“КРИТИК І ДОБА...”

В Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України відбулося чергове засідання літературно-критичного клубу “Академічні бесіди”, присвячене 90-літтю видатного українського літературознавця і критика, академіка НАН України Леоніда Миколайовича Новиченка. В.Дончик у вступному слові коротко нагадав про основну мету літературно-критичного клубу “Академічні бесіди”, — залучити до роботи Інституту літератури ширше коло критиків, журналістів, спеціалістів-філологів, усіх зацікавлених проблемами літературознавства, проводячи академічні зібрання, присвячені актуальним проблемам критики, сучасної науки про літературу.

На цьому засіданні присутнім був представлений збірник статей “Найголовніше... — момент істини” (Пам’яті академіка Леоніда Новиченка) / Науковий редактор В.Г.Дончик; Упорядник О.А.Бартко /, виданий Інститутом літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України до ювілею науковця. Книжку відкриває тепла передмова-спогад М.Жулинського. Тут вміщено спогади, есеї, статті, присвячені критичній і науковій творчості академіка-літературознавця (Г.Вервеса, І.Дзевєріна, В.Дончика, М.Бондаря, Ю.Коваліва, М.Кодака, Н.Крутікової, М.Наєнка, В.Панченка, Ф.Погребенника, П.Федченка). Окремий розділ збірника складають розвідки колег і учнів Л.Новиченка, в яких висвітлено широке коло проблем, що були близькі його дослідницьким інтересам. Читачеві пропонується дещо з написаного критиком в останні роки життя, стисла біографія науковця, бібліографічний покажчик основних праць (монографії, збірники, розділи до “Історії літератури”, статті в колективних дослідженнях, журналах тощо).

На засіданні “Академічних бесід” зі спогадами про Л.Новиченка виступили колеги, учні, друзі вченого. Деякі відгуки, оцінки, міркування були висловлені й з приводу матеріалів, що увійшли до книги “Найголовніше... — момент істини”.

Григорій Штонь

У ландшафті радянської філологічної науки споруда на ймення “Леонід Новиченко” була й залишається однією з найпримітніших. Інша річ — мало придатною для життя, що узалежнилось не лише від суто ідейних переконань відлюдькуватого її господаря, а й конструктивних особливостей його інтелекту, якими передбачалося обов’язкове вивіщення над літературою. При тому — на “висоту” ідей, що сягали... не вище тоталітаристської підосви. І цю “підосву” обслуговували.

Зрозуміло, що говориться й пишеться зараз так не заради зведення якихось з Леонідом Миколайовичем рахунків, хоча кортіло б зробити й це через особисті підстави. Однак ми в цьому житті не судді, а всього лише свідки. І маємо право хіба на самосуди.

Не будемо згадувати тих, хто поруч зі свічкогасно високим чоловіком виглядав і виглядає пігмеєм. “Свічкогас” — це, до речі, його прізвисько, найчастіше вживане Леонідом Миколайовичем іншим — Коваленком. Якому в позірно суверенній Україні не довелося прожити жодного дня. Чому так — знає лиш Небо. Якщо, звісно, знає: може статись, що нас для нього давно вже нема. Принаймні, вартих небесної уваги...

Л.Новиченко орієнтувався, щоправда, на небеса інші. Будучи усього лиш “озброєним” марксо-ленінською риторикою, Новиченко-історик літератури, Новиченко-критик і Новиченко-теоретик мислив як естет. Інша річ — естет соцреалістичний, що, втім, не заважало йому сторонитися й практично уникнути найбільшого, як на мене, критичного гріха: писати про бездар і славити бездар. Можна сказати й так: на кожному з т. зв.

“етапів” радянської літератури (саме радянської, до якої належав і Тичина, і Рильський, і шістдесятники) він витискав з наявного прозо-поетичного матеріалу максимум власне художнього екстракту, ведучи в кінцевому рахунку мову про стиль, образність, форму. Хоч про ідеї теж. Але — естетизовані. При тому — убік того самого “світлого майбутнього”, яке він обрав замість Бога. Або яке історія йому підсунула...

Тільки з огляду на щойно сказане можна бодай якось зрозуміти пожиттєву його суперечку з М.Зеровим і неокласичними установками, котрі тим тільки й були цікавими, що не приймали соцреалістичної ортодоксії. Але в металітературному сенсі були й залишаються назадницькими й придатними хіба для протиставлення народницькому канону, з якого Л.Новиченко вибирав все, на його думку, життєдайне й здорове. Тоді як М.Зеров його сортував, як сортують засушені квіти або колись стрибучу чи крилату комашню. Було, щоправда, в нападках Л.Новиченка на М.Зерова й щось зачасно своє і ненаситно мстиве. Але літератури це стосується менше. Хоч, коли замислитись, дечого вчить теж. Приміром, толерантності кричущою нетолерантністю...

Долучені тоталітарною системою до почилої в бозі “вічності” соцреалістичної класики Л.Новиченка терпіли (любити його не можна було, оскільки сам він такої естетичної “категорії” не визнавав) найперше тому, що в дзеркалах його книг, статей, виступів бачили наголошену “вічність” рецепційно зреалізованою. Саме так, видавалося їм, про них колись буде говорити й думати всекомуністичний загал, а не всякі Кагановичі, Суслви, Маланчуки, чию наглядацьку мову він окультурював і навіть не поставив на певні цивілізаційні котурни. Бо все, що ідеологією марксизму-ленінізму з літературних і філософських надбань не заборонялося, він знав куди краще, ніж його колеги по перу. Вкупі з його нібито антиподом М.Шамотою, котрий був просто менш талановитим. І в царині вислову, і в царині думки. Не кажучи вже про царину макро- й мікроаналізу, де Л.Новиченко не мав і не має собі рівних у нас досі. І все тому, що безпомилно точно виходив на *зміст* твору, якого в манері, стилі, образній системі незмірно більше, аніж у тих чи тих словах чи висловлюваннях.

Взагалі, на критичному ремеслі він тямився. Погано лиш те, що цим ремеслом вірнопіддано (а, може, налякано?) служив. І цим себе з системою, яка наголошену службу замовляла й всіляко підтримувала, поховав. Не під ломом з марксо-ленінських-цитат, якими, зрештою, можна було шпагувати надвобіч, а в мавзолеї ідеологічних святинь, яким література мала нібито поклонятися. А вона на них плювала і плює. За всіх часів і народів...

Михайло Наєнко

Людині властиво шукати: шляхів цивілізації і свого місця в ній. Шукати, щоб натрапити на істину. І буває, що “не дознавшись — умираєм”, як казав Тарас Григорович. Леонід Новиченко, йдучи до істини, дізнався багато чого. І — зазнав. Читаючи книжку “Найголовніше...”, бачиш непрості взаємини літератора-вченого з епохою ХХ ст., коли доводилося часом більше зазнавати, ніж дізнаватись. Зазнавати впливу кон’юнктури, силових на себе тисків, але й дізнаватись про суть найвищих злетів літературної думки, художньої культури. За понад півстолітнє перебування в науці Новиченко був дуже різним. Задержуватим (майже школярем), коли “критикував” Остапа Вишню й Лесю Українку, підростаючим студентом-естетом, коли осягав “Шевченків народ”, золотий засів “Intermezzo” чи розставляв “на свої місця” ранню поезію П.Тичини, М.Рильського та всіх радянських і нерадянських прозаїків (“Павло Тичина”, “Повість про поета”, “Проза чверті віку”). Інакшим (більш спостережливим, але по-радянському дисциплінованим) бачимо його в “Поезії і революції” (1956), “Не ілюстрації — відкритті” (1967) й особливо — в двотомній монографії про Максима Рильського (1980, 1994). А найближчим до жаданої істини постав він, либонь, у статтях і записках 90-х років ХХ ст., коли з’явилась можливість цілком розшнурувати свою філологічно-естетичну ерудицію, побачити сенс наукового життя не скільки в пошуках, стільки в знахідках. Про все це старше покоління колег Новиченка у презентованій книжці пише стриманіше, ніби вибачливо, середнє —

гостріше, молодше — міркувальніше... І в наслідку маємо всебічний (хоч і не остаточний) портрет однієї зі знакових постатей літературознавства ХХ ст., яка безсумнівно заслужила важного (з розумінням) і шанобливого до себе ставлення.

Юрій Ковалів

Про Л.Новиченка мовиться переважно як про конкретну людину, видатного вченого і критика, без постаті якого важко уявити собі розвиток українського письменства ХХ ст. При визнанні його внеску в літературний процес неминучими будуть закиди на адресу літературознавця в його "колабораціонізмі" з панівною комуністичною системою, яку він змушений був обслуговувати, що було типовим явищем часів "соцреалізму", здійснюватиметься осуд або ж виправдання його дій. Л.Новиченко наприкінці свого життя обстоював принцип об'єктивного історизму, тобто уміння науковця бачити речі такими, якими вони є у власному контексті та у власних мотивах, а не накладати на них сторонні, невідповідні матриці. Спираючись на цей принцип, він зважився, як мало хто з його покоління, і встиг переглянути частину свого доробку, зокрема критичні оцінки поезії М.Рильського та П.Тичини, що не відповідали суті їхнього ідіостилію. Така концепція збігається із настановами герменевтики. То чому б надто ревним поціновувачам літературно-критичної спадщини Л.Новиченка не засвоїти його уроків суворого самоаналізу, дійти до адекватного розуміння й тлумачення його діяльності в контексті своєї доби, тобто прочитати її належним чином, без найменших упереджень, припустивши, що вони могли б зробити, опинившись в аналогічній ситуації без права вибору. Тому, судячи іншого, слід завжди пам'ятати євангельську заповідь: "Не судіть і не судимі будете". На мою думку, розмова про Л.Новиченка як про конкретну постать може виявити лише суму різних ставлень до нього, вихлюпнутися на низку яскравих, ефектно сформульованих спогадів, які безумовно потребують розголошення, утриваючи таким чином пам'ять про неординарного літературознавця, як і щойно видана книжка "Найголовніше — момент істини...". Тому хочу перевести розмову в інше річище, навіть якщо моя ідея не буде всіма підтримана. Йдеться про літературознавчу школу Л.Новиченка, яка полягає у високій культурі філологічного мислення, у вмінні чітко й точно формулювати свої думки, послідовно доводити, аргументувати, без зайвих домислів та нафантазувань висвітлювати кожен історичний факт письменства в контексті його існування, бути надзвичайно уважним до стильових особливостей досліджуваного об'єкта. Тут неприпустима есеїстська, довільна критична рефлексія на поточний літературний процес, тут мусить спрацювати вивірений термінологічний апарат. Звичайно, Л.Новиченко допускав вживання тропів чи фразеологізмів у літературознавчій студії, але з дотриманням чуття міри, яка стосувалася також і понятійного інструментарію. Його статті та наукові розвідки характеризуються чуттям естетичного смаку, жвавим мовленням, застосуванням, в разі потреби, різних дискурсивних практик, але при збереженні філологічних пріоритетів. Тому неабияке значення надавалося стилістиці. Будь-яке дослідження може оприлюднюватися тільки після ретельної верифікації тексту. Так вважав Л.Новиченко. Цього він вимагав і від інших, зокрема від своїх аспірантів, у складі яких мені поталанило бути. Суворо школа Л.Новиченка висувала настанови на розмежування справжньої науки та її імітації, сприяла також витісненню властивої було мені імпресіоністично-есеїстичної манери критичного мислення, привчила до аналітичної дисципліни. Водночас не можу не завдячувати йому за вольову спонуку працювати в найскладніших періодах історії літератури, а не лише відрефлексовувати її сучасний перебіг. Тема, запропонована Л.Новиченком, стосувалася поезії 20-х років ХХ ст., яку мало хто з літературознавців ризикнув би на той час порушити. Треба зрозуміти глибину Новиченкової інтуїції, що немовби проривалася на десятиліття вперед, коли проблема "розстріляного відродження" вже привертала увагу багатьох дослідників, стала актуальною для українського літературознавства. Думаю, що школа Л.Новиченка була примітним явищем не лише в історії Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України, а й у загальноукраїнській науці про письменство.

Я рішуче не згоден з висловленою Григорієм Штонем думкою, що начебто Леонід Новиченко був сильний лише в історико-літературних дослідженнях, а ось у поточній літературній критиці вони з Миколою Шамотою робили одну й ту ж справу. Працюючи не так давно над статтею "Меч Щербицького проти "Меча Арєя". Епізоди історії української літератури початку 1970-х років", я перечитував і Шамоту, і Новиченка. Щодо Шамоти – все цілком очевидно: в літературі його цікавив передусім ідеологічний аспект. Праці цього автора – догматика чистої води, до того ж дуже агресивна за формою. Варто прочитати хоч би його статтю "За конкретно-історичне зображення дійсності в літературі": вона датована 1973 роком, а таке враження, що писалася в часи Жданова. Бо, власне, Шамота увесь із сталінсько-ждановської епохи! Найкращим українським письменником у тій своїй статті він називає Корнійчука. А "Мальви" Р.Іваничука, "Турецький міст" Р.Федоріва, "Меч Арєя" І.Білика, оповідання Г.Тютюнника, поезія В.Симоненка, – все це викликало в нього вкрай підозріливе ставлення.

З Леонідом Новиченком ситуація значно складніша. Для нього на першому плані найчастіше було все ж "диво художності", себто чинник естетичний. У 1974 р., скажімо, – в розпал маланчуківщини й шамотівщини! – вийшов том вибраних праць Леоніда Миколайовича під назвою "Життя як діяння", серед яких були блискучі дослідження поезії М.Бажана і пізнього Л.Первомайського. Не сумніваюся, що ці статті будуть перечитуватися і братися до уваги й сучасними дослідниками, і, певно, завтрашніми також. А двотомна праця про Максима Рильського? Л.Новиченко не втомлювався "передумувати" самого себе, тому з часом відходив від власних несправедливо-жорстких оцінок неокласиків (чи збірки П.Тичини "Замість сонетів і октав"); та й узагалі еволюція його як критика відбувалася під знаком пом'якшення присудів, оцінок, суджень. Найкращі свої праці він написав у часи "відлиг" (книжка "Не ілюстрація – відкриття!", датована 1968-м роком; другий том дослідження про М.Рильського; статті останніх років життя – про М.Драгоманова, В.Блакитного, В.Домонтовича...). Але не забуваймо й того, що писалася в часи похмури, – Л.Новиченко мав абсолютний слух на молоді таланти і примудрявся підтримувати їх навіть тоді, коли зробити це було непросто. Ось кілька імен героїв Новиченкових статей, передмов, рецензій: І.Драч, Ліна Костенко, Л.Талалай, С.Пушик, В.Базилевський... Слово критика привертало додаткову увагу до цих письменників у часи їхньої літературної молодості, а крім того – то було аналітичне слово, яке прозирало в глибину творчих можливостей кожного.

Звісно, можна відшукати й приклади протилежні: Л.Новиченко теж бував надмірно підозріливим і несправедливим, – проте ставити його в один ряд із Шамотою?!

Хотів би приєднатися до добрих слів про збірник "Найголовніше – момент істини". Водночас жалкую, що до нього потрапило мало праць з доробку вченого останніх років (хоч би й згадана вже стаття про В.Домонтовича); нечіпаніми залишилися й матеріали з архіву Леоніда Миколайовича... А він же працював над монографією про Миколу Бажана! Гадаю також, що варто комусь із аспірантів запропонувати написати дослідження про Новиченка – критика й літературознавця. Саме час.

Микола Бондар

Книжка, щойно видана нашим інститутом (при цій нагоді варто було б схвально оцінити зусилля її упорядника О.Бартко та редактора В.Дончика), – не перша в ряду присвячених пам'яті Л.Новиченка. Хотілося б звернути увагу на невелику брошуру І.Корнюшенка під назвою "Сходження", видану 1998 р. в Липовій Долині (район, звідки родом Л.Новиченко). Вченому було притаманне гостре відчуття земної укоріненості людини, також і стосовно себе він завжди пам'ятав, звідки родом, гордився своєю "малою батьківщиною", сім'єю сільського вчителя, з якої пішов у світ, навзаєм і земляки гордилися ним. У брошурі є теплі слова про його батьків – Марію Миколаївну та Миколу Петровича, є вислів широго захоплення масштабом літературної діяльності славного крайнина... Сьогодні по-різному можна ставитись до переконань Л.Новиченка (що їм передовсім намагався відповідати він сам), згідно з якими неодмінною

функцією критика повинно бути визначування напрямку розвитку літератури. Гадаю, критик, який мав би сміливість, а головне спроможність досягнути весь літературний рух свого часу як ціле, — бажаний у будь-який з періодів і хоч би й ідеологічних епох. Що ж до дрібніших критичних регламентацій такого руху... Леонід Миколайович був особистістю обов'язку і порядку та, здається мені, вважав, що неможлива абсолютна свобода ні в суспільному житті, ні в політичному, і такої свободи, принаймні свободи уже зовсім "без берегів", не може бути в літературі. Ймовірно, у "підтексті" такі його переконання складались у якусь незаманіфестовану концепцію, яка, звичайно ж, була ліберальнішою від тогочасних ходових тез про "письменника в суспільстві", і все ж у ній — для вжитку й офіційного, і неофіційного — у певній діалектичній кореляції поєднувались літераторська свобода і не-свобода. Із відомих (а може й не до кінця відомих нам) причин уявлення про критичний допуск тієї не-свободи у нього, як на день нинішній, можливо, було дещо перебільшене. І все ж... От серед відтворень О.Пушкіна українською мовою мені довелося віднайти вірш "Відвідав знову я..." — переклад знаменитого пушкінського "Вновь я посетил...". Переклад, здійснений Л.Новиченком (можливо, один із перших його друкованих виступів) для газети "Комсомолец України" 1936 р. — близько до сторіччя від загибелі російського поета. Під той тіснотний час, аби чіткіше означити ідеологічну благонадійність, міг би перекладач зупинити вибір на інших творах, із політично більш певними "обломками самовластя", "грозою царей" тощо, а обирає — філософську елегію...

Микола Павлюк

Про Леоніда Миколайовича Новиченка я вперше дізнався десь у середині 50-х років: ще студентом читав його виступи в пресі, потім почав учащати на вечори у Спільці письменників, де не раз його бачив і чув. Його виступи завжди вирізнялися ґрунтовністю, вираженістю й доречністю. Сталося так, що саме за сприяння Л.М.Новиченка з'явилася друком у журналі "Дніпро" моя (теж іще студентська) праця — тоді якраз готувалася перша спілчанська нарада з питань художнього перекладу, потрібні були відповідні публікації. А потім ми зустрілися вже в Інституті літератури, де я завжди відчував до себе його доброзичливу увагу, яку цінував тим більше, що до улюбленців тодішнього начальства не належав.

Мабуть, він помітив і мої перші шевченкознавчі публікації, бо ж одного разу до мене звернулося (від його імені) видавництво "Дніпро" з проханням зарадити їм у дещо делікатній ситуації. Як відомо, на початку 80-х років Л.М.Новиченко на замовлення ЮНЕСКО написав популярний нарис "Тарас Шевченко — поет, борець, людина". Оскільки книжка мала перекладатися кількома іноземними мовами, написано її було по-російськи. Українського тексту автор не мав, і мені запропонували: чи не погодився б я перекласти книжку українською мовою — але не претендуючи на оприлюднення свого імені як перекладача. Я, звичайно, погодився, однак застеріг, що помітив у вже опублікованому російському виданні деякі неточності й тепер уже від автора залежатиме, чи схоче він їх виправити. Список своїх уточнень передав Леонідові Миколайовичу, він поставився до них дуже толерантно і з більшістю погодився. Коли 1982 р. книжка вийшла друком, він подарував її мені з теплим написом — вдячністю за допомогу, натякнувши в такий спосіб на нашу невеличку "таємницю", — яка й тоді, принаймні для видавництва, таємницею не була, а тепер і поготів навряд чи має мною зберігатися.

Ніна Чамата

У своєму виступі я хочу торкнутися двох моментів.

1. Леонід Миколайович Новиченко з ентузіазмом підтримав ідею створення чотири томної "Шевченківської енциклопедії", як академік-секретар Відділення літератури, мови і мистецтвознавства НАНУ брав участь в організаційному її оформленні. Він устиг написати до енциклопедії дві статті — ґрунтовну, на півтора друковані аркуші "Лірику Шевченка" та статтю про вірш "Доля" — комплексний аналіз цього твору. В обох розвідках яскраво виявились особливості таланту Новиченка-літературознавця — вміння побачити в літературному явищі найсуттєвіше й сказати про це свіжо, влучно й переконливо. Стаття про лірику обговорювалася у відділі шевченкознавства. Леонід Миколайович охоче йшов на пропозиції

учасників обговорення і зробив у тексті чимало доповнень та уточнень (примірник машинопису з рукописними вставками зберігається в архіві "ШЕ"). Бажано не загубити й якнайшвидше оприлюднити блискучу, чималу за обсягом статтю Леоніда Миколайовича про Шевченків триптих "Доля. Муза. Слава", що має бути в домашньому архіві дослідника. Її незадовго до смерті Леонід Миколайович дав мені почитати (попередній лаконічний варіант — стаття "Дві епохи в ліриці Шевченка" // Літературна панорама. — К., 1990).

2. Наступний факт з історії Інституту, про який хоч нагадати, суперечить твердженням, що звучали раніше, повторюються і тепер, — про диктат політичної кон'юнктури в поведінці і працях Л.Новиченка. Йдеться про події на межі 60–70-х років — вчену раду та партзбори й прийняті на них ухвали, внаслідок яких Михайлина Коцюбинська опинилася поза стінами Інституту. Як свідчать протоколи цих засідань (вони донедавна зберігалися в інститутській "Особовій справі" М.Коцюбинської, й, готуючи про неї довідку в кінці 80-х років для "УЛЕ", я на них натрапила), мужність стати на захист колеги та проголосувати проти наперед спланованих і практично неминучих на ті часи рішень мали двоє — Л.М.Новиченко та Л.М.Коваленко.

Микола Сулима

Я можу тут згадати й про те, що Леонід Миколайович свого часу виявив інтерес до моїх занять українською драматургією XVII — XVIII ст., і про подаровану з теплим дарчим написом другу частину монографії "Поетичний світ Максима Рильського" (під автографом стоїть дата 2.XII.1993 р.). Це були, сказати б, природні порухи людей, які працюють в академічній установі... До спогадів, що пролунали в цьому залі, я хотів би додати один, на мій погляд, показовий і значний штрих, який характеризує Л.М.Новиченка як справжнього філолога, допитливого й відкритого для сприйняття найрадикальніших виявів літературної творчості. Якось Леонід Миколайович підійшов до мене й попросив принести щось із найновішого з російської літератури. Я дав йому "Школу для дурнів" Саші Соколова, "Це я, Едичка" Едуарда Лимонова й "Падіж" (уривок з роману "Норма") Володимира Сорокіна. Повертаючи ці речі він сказав, що найбільше йому сподобався твір Едуарда Лимонова... Хоч би що говорили про Л.М.Новиченка, у мене в пам'яті він залишився вченим, який бажав знати літературу в усіх її виявах (я не переконаний, що наші постмодерністи добре орієнтуються в тому, що відбувається ну хоча б у тій же російській літературі, більше того — я навіть знаю таких, які не хочуть нічого читати, через що їхні пошуки і знахідки виявляються вторинними й смішними). Він до кінця життя не втратив здатності сприймати найавангардніші твори і навіть діставати від них естетичну насолоду.

Віталій Дончик

Найперше, що засвідчило наше обговорення, — це, на мою думку, те, що зустрічі й дискусії, на кшталт цієї, потрібні і для Академії, для Інституту, і в цілому для нашої критики і літературознавства. Змістовність проведеної розмови — незаперечний аргумент на користь такого висновку.

І хоч не раз висловлюване на ній (прямо й не прямо) "не судіть і не судимі будете" не синхронізується із самим одвічним покликанням літературної критики — висловлювати судження про художні явища, саме загальне прагнення учасників не відкидати й перекреслювати, не заперечувати, а розсудити, розібратися, відрізнити в талановитій і тяжко суперечливій (не лише суперечностями часу, а й його власними, особистими) спадщині Новиченка-критика справжнє, прозірливе, фахове від вимушених і добровільних відступів од цього справжнього, — це добра й характерна ознака. І стосується вона не лише обговорюваного збірника, самої цієї розмови, а й узагалі сучасного літературного процесу.

І ще. Не берімо на себе права оцінювати з погляду майбутнього, тим більше, вічності, — що вони залишать достоєним своєю неоскаржною увагою, а що — поза нею. Ми можемо судити (знову ж таки) тільки від себе, свого імені, свого часу. Відтак, засвідчуючи винятково самих себе і саме зараз і, більшою чи меншою мірою, літературну науку, якою вона є сьогодні.

Підготувала Олена Поліщук.

Слово і Час. 2004. №12